

УДК 37.017.4(100+477), 19”

ДОСВІД ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Бучко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто сучасний досвід громадянського виховання у практиці європейських країн і США. Визначено шляхи і можливості його застосування в Україні.

Ключові слова: патріотизм, громадянськість, інтеграційні процеси, громадянська позиція, права людини.

У період становлення громадянського суспільства і розбудови України як демократичної держави завдання виховання справжнього громадянина є важливими і невідкладними. Не лише переосмислюється наявний у вітчизняному шкільництві досвід громадянського виховання, але й аналізується європейська практика громадянського виховання молоді, що дасть змогу визначити можливості його застосування у навчальному процесі освітніх закладів України.

Проблемі впровадження громадянського виховання та освіти у різних навчальних закладах світу присвячують свої педагогічні дослідження українські науковці, серед них О. Овчарук, Г. Єгоров, Л. Зязюн, М. Красовицький, Е. Вільчковський і В. Пасічник, а також і закордонні фахівці, зокрема, О. Ослер (Великобританія), Є. Смірнова, А. Яновські (Польща). Проблемою громадянського виховання у польських навчальних закладах цікавляться такі українські вчені, як Б. Мельниченко, В. Герасимчук, А. Зязюн, Н. Ничкало, А. Каплун, В. Поліщук, І. Курляк, А. Василюк. Питання демократичної освіти досліджують польські науковці: Ф. Шльоцек, К. Хиз, О. Окунь, С. Бадора, Т. Лебовіцький.

Патріотизм і громадянськість формують чинники як опосередковані – історичне минуле країни, життєпис народних героїв, видатні події, давні традиції, звичаї, обряди, моральні цінності, духовна культура нації тощо, так і безпосередні – цілеспрямована організаційна педагогічна діяльність освітніх структур певних країн і характерна для сучасної Європи діяльність програмного характеру, що ініційована процесами загальноєвропейської інтеграції та проводиться понад державними структурами, головню під егідою ЮНЕСКО, Ради Європи.

Зокрема, на європейській інтеграції зосереджено діяльність унікального закладу післядипломної освіти – Європейського університету. Цей навчальний заклад діє на рівні ступеня магістра і зараховує у ряди своїх слухачів 10% учасників конкурсу. Головна проблематика навчально-дослідної роботи його чотирьох факультетів (трьох гуманітарних) спрямована на різні аспекти соціального психологічного, педагогічного поля європейської інтеграції. Сьогодні ці питання є дуже актуальними з огляду на демократизацію освіти в Україні [1, с. 119]. Водночас, як зазначає К. В. Корсак, виділяючи чинники, які спричиняють значні освітні зміни, до важливих позасистемних чинників слід віднести політичну перебудову світу і формування демократичної системи країн, розробку нової концепції національної безпеки, перегляд системи індивідуальних пріоритетів і цілей у житті, поглиблення взаємодії країн цілого світу.

У контексті інтеграції громадянин європейської співдружності – явище, яке усталюється як політично та юридично, так і на рівні побутового мислення. Простежуються тенденції до розвитку такого поняття, як “громадянин світу”, але його сутнісне і політико-правове структурування ще далеко попереду [3, с. 56–57].

Відбувається перехід від зосередження уваги на природничих науках до акцентування на науках “людського” напрямку – екології, медицині тощо, а також процес продовження тривалості освіти і трансформація методів передачі знань, морального й естетичного виховання [6, с. 7–8].

Громадянська освіта як явище виникла ще на початку ХХ ст. з огляду на процеси демократизації державних устроїв країн світу в змісті навчальних шкільних дисциплін [5, с. 17]. Нові акценти у її розвиток були внесені у середині ХХ ст., а саме ті зміни – у зміст навчальних дисциплін, які значно ефективніше впливають на формування громадянської позиції старшокласників. Це ігри, тренінги, індивідуальні дослідження, проекти конкретного характеру.

Формування громадян не лише України, але й усього світу в цілому і Європи зокрема, їхня підготовка до розбудови і зміцнення своєї держави відбувається у процесі спеціально організованого навчання, а саме через громадянську освіту. У багатьох країнах світу існують думки про те, що створення однакових вимог Європейського Союзу до системи освіти в усіх країнах може спричинити уніфікацію різних культур і втрату їхньої самобутності у змісті освіти. Тому, на думку А. Яновські, доцільно підпорядковувати освітні системи різних країн єдиним міжнародним стандартам, зберігаючи специфіку різних країн і залучаючи до реформування освіти не лише урядові структури, але і педагогічних працівників [10, с. 4].

У 90-х роках Міжнародне бюро освіти у Женеві провело дослідження, метою яких було з’ясувати, “що таке почуття громадянськості і як його

формувати". Ці дослідження були зумовлені тим, що у деяких країнах дотепер мало уваги приділяють вихованню громадянина. Адже, незважаючи ні на що, людина передусім повинна знати свої права й обов'язки, щоб існувати у суспільстві і зайняти достойну позицію у ньому. Людина повинна вміти знаходити спільну мову з оточуючими, вести дискусію, іти на компроміс, досягати поставленої мети, що необхідно для професійної, особистої, а загалом і суспільної реалізації у житті.

Науковці поставили конкретні завдання: вивчити процес громадянського виховання і простежити його реалізацію у різних країнах; виявити відмінності й особливості формування почуття громадянина своєї країни, з'ясувати, чим вони зумовлені.

У результаті досліджень було виявлено, що, незважаючи на різні відмінності у підходах до формування громадянської позиції, існує одна, спільна для багатьох держав риса, а саме: акцентування на правах людини.

Одними з найважливіших міжнародних правових документів та актів є "Конвенція про права дитини", прийнята і відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральною Асамблеєю ООН від 20 листопада 1989 року; "Декларація прав людини", прийнята і проголошена резолюцією 21.7А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року. Розробка та впровадження в Україні плану-проекту "Громадянська освіта", (автори: І. В. Жабан, Т. В. Клищенко, Л. М. Мицик, О. Д. Наровлянський, Л. П. Пономаренко, О. М. Рудик, С. Г. Рябов, І. Г. Тараненко) й аналогічних програм удосконалення шкільного життя, окремих курсів шкільного компонента має важливе значення.

Спільним і одним із найважливіших завдань країн цілого світу і Європи зокрема є введення на належному рівні громадянської освіти. Дослідження, вивчення та аналіз досвіду освітніх програм з громадянства, а згодом і їх запровадження у шкільний навчальний процес сприятимуть подоланню труднощів у вихованні громадян [8, с. 28–29].

Доцільно звернутися до громадянського виховання у Швейцарії, незалежної країни зі своїми давніми традиціями, зокрема в освітній системі, яка перебуває під постійним контролем Швейцарського координаційного центру досліджень у галузі освіти. У цій країні значну увагу приділяють політичному і громадянському вихованню молоді. Відомий проект Фріца Озера і Роланда Рейхербаха, у якому визначена роль соціальних умов у громадянському і політичному вихованні, необхідність створення можливостей для політичної та громадянської свідомості. Розроблено певні проекти для ефективного процесу формування громадянської свідомості. Зокрема, проект Андреаса Бехтольда, Даніеля Оберхольцера та Даніеля Каспера присвячений проблемам підтримки хворих дітей та інвалідів. Автори

вбачають у допомозі відсталим дітям вияв громадянської свідомості й патріотичного ставлення до всіх громадян своєї держави [9, с. 94–95].

Щодо середніх шкіл Франції, то протягом певного періоду громадянське виховання розглядали як другорядне у навчанні, якому не потрібна спеціальна дисципліна [4, с. 54]. Натомість велику увагу приділяли вихованню моральних цінностей у сім'ї під впливом церкви, громадянське виховання було поєднано з моральним. Однак після Другої світової війни значною мірою змінилися умови життя людей, що спричинило запровадження такої дисципліни, як громадянознавство у середніх школах Франції. У середині 80-х років була проведена реформа, наслідком якої було вилучення курсу громадянознавства з навчального плану ліцеїв, залишивши, однак, цю дисципліну у коледжах. Усвідомлення важливості формування громадянської позиції у дитини ще з раннього дитинства мало результат – поновлення цього курсу в початковій школі. Були розроблені спеціальні навчальні програми.

На сьогодні у більшості країн світу формуванню громадянської свідомості людини приділяють недостатньо увагу [10, с. 5]. Тому доцільною є передача світового досвіду і його впровадження у тих країнах, де це необхідно. Зокрема, у міжвоєнній Польщі був сформований підхід до формування громадянської позиції та застосований у польських середніх школах, який сприяв усвідомленню людини громадянином своєї держави.

Для Польщі завжди і сьогодні однією з найактуальніших проблем, зокрема у середніх навчальних закладах, є формування у школярів громадянської позиції. Як зазначає В. Герасимчук на підставі проведених конкретно-соціологічних досліджень серед польських та українських студентів, у цьому процесі значну роль відіграють гуманітарні дисципліни, окреме місце серед яких посідають історія та література. У програмі з цих навчальних предметів значний акцент вчителі роблять на патріотичному вихованні, велика увага приділяється зіставленню і аналізу релігійних міфів та історичних легенд, суттєво розширені хронологічні рамки вивчення історії Польщі, поглиблюється вивчення політичної ситуації в країні [2, с. 27–28].

На думку польських педагогів, одним із важливих критеріїв процесу виховання старшокласників є рівень політичної та правової свідомості, громадянської культури.

У Польщі 1983 року видано програму “Головні напрямки виховної роботи у школі і навчально-виховних закладах”, затверджену Міністерством просвіти і виховання. Це комплексний підхід до процесу виховання у школі, у якому визначені головні напрямки і завдання виховної діяльності педагогів. Значне місце у цій програмі відведене формуванню громадянської культури, політичної та правової свідомості учнів.

Унаслідок реформ 1989 року після демократичних виборів у Польщі було введено предмет "Громадянська едукація".

З метою поширення серед польської молоді громадянських знань, необхідних для існування у незалежному демократичному суспільстві, на початку 90-х років ХХ ст. Міністерство освіти Польщі та Департамент підготовки вчителів з Мершон Центром при університеті штату Огайо (США) розробили "Проект програми громадянської освіти у демократичному суспільстві" для середньої загальноосвітньої школи.

Головні завдання цієї програми: опрацювання нового змісту підручників і дидактичних матеріалів з предмета "Наука про життя в суспільстві" для основних і середніх шкіл; опрацювання програми предмета "Навчання учнів основам знань з громадянства" для вищих шкіл; створення осередків освіти з громадянства й економіки для вчителів. З метою ефективного запровадження громадянського виховання у школі розроблено посібник "Вибрані допоміжні тексти для вчителів з громадянського виховання у рамках програми з громадянської освіти у демократичному суспільстві".

Цей "Проект програми громадянської освіти у демократичному суспільстві" для середніх загальноосвітніх шкіл є значним внеском в оптимізацію процесу формування громадянської позиції та світогляду в старшокласників. Він окреслив напрямки роботи вчителів і педагогів. Суттєві зміни програм навчальних дисциплін і введення у їхній зміст окремих аспектів громадянського виховання сприятимуть формуванню нового світогляду учнів.

В Україні чільне місце посідає проблема громадянського виховання та освіти. Група українських науковців та педагогів розробила у межах широкомасштабного Проекту "Освіта для демократії в Україні", що є частиною Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства за сприянням урядів США та Європейського Союзу, Концепцію громадянської освіти в школах України. Головною метою цього проекту стало впровадження у середніх навчальних закладах України освіти для демократії.

У рамках Проекту "Освіта для демократії в Україні" запропоновано курси з метою впровадження громадянської освіти до шкільних дисциплін у середніх навчальних закладах України, а саме: "Людина і світ", "Права людини", "Основи економіки", "Ознайомлення з довкіллям", "Основи психології", "Психологія спілкування", соціально-психологічні тренінги тощо.

Міністерство освіти і науки України і Рада Європи організували і провели курси підвищення кваліфікації вчителів за темою "Права учня – права вчителя" у таких напрямках:

1. Міжнародний культурно-освітній обмін через мережу “Інтернет” (Україна, Швейцарія);
2. Прищеплення поняття моральних цінностей як засіб демократизації школи (Албанія, Австрія, Чехія, Німеччина, Латвія);
3. Легалізація принципів учнівської інтеграції в загальноєвропейські демократизаційні процеси (Болгарія, Франція, Німеччина);
4. Оцінювання навчального процесу очима учнів (Фінляндія, Україна, Швейцарія);
5. Формування поняття толерантності в загальноосвітній школі (Україна, Фінляндія, Португалія, Швейцарія, Угорщина);
6. Шкільна рада як засіб демократизації середньої ланки освіти (Україна, Німеччина, Мальта, Латвія) [7, с. 36].

Унаслідок запровадження вищезазначених проектів виявлено великий інтерес до розробки і застосування новітніх навчальних технологій, які сприятимуть формуванню почуття громадянської свідомості, поваги до людини і її прав, а також розвитку духовної культури і моральних цінностей людини.

На прикладі деяких країн Європи і світу в цілому можна простежити ситуацію щодо громадянського виховання молоді та використати світовий досвід в освітньому процесі України, а саме: запровадити спеціально організовані навчальні курси; реорганізувати зміст навчальних дисциплін як гуманітарного, так і негуманітарного циклу; провести серед старшокласників спеціально організовані тренінги, сформувати навички партнерських стосунків і сприяти взаємодії у душі громадянського суспільства.

1. *Вульфсон Б.* Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века. М., 1999.

2. *Герасимчук В.* Історія та рідна мова в патріотичному вихованні студентської молоді України і Польщі // *Шлях освіти.* 1997. № 1. С. 27–28.

3. *Гуїн С. Філін.* Філософія у вихованні дітей як громадян світу // *Рідна школа.* 2001. № 4. С. 55–57.

4. *Єгоров Г.* Громадянство у школі Франції // *Історія в школах України.* 1997. № 4. С. 54–55.

5. *Єгоров Г.* До питання змісту громадянської освіти в зарубіжній школі // *Історія в школі.* 1999. № 10. С. 17–19.

6. *Корсак К.В.* Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: Монографія. К., 1997.

7. *Овчарук О.* Сучасні аспекти розвитку процесу демократизації освіти в європейських країнах // *Відродження.* 2000. № 1. С. 36–37.

8. *Ослер О.* Освіта для розвитку. Переосмислення концепції громадянства у багатогранному суспільстві // Відродження. 1998. № 3. С. 23–30.

9. *Смирнова Е.* Швейцарія: напрямлення педагогического поиска // Педагогика. 2001. № 4. С. 93–98.

10. *Яновські А.* До чого нас схиляє світ? // Управління освітою. 2001. 17 верес. С. 4–5.

EXPERIENCE OF CIVIC EDUCATION IN THE WORLD PRACTICE AND UKRAINE AT THE END OF THE 20TH CENTURY

Nataliya Buchko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, UA–79000 Lviv, Ukraine*

The paper considers the up-to-date experience of civic education in the practice of European countries and the USA. It defines trends and perspectives of its development in Ukraine.

Key words: patriotism, citizenship, integral processes, civic position, human rights.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2003
Прийнята до друку 15.01.2004